

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТРАНСПОРТНОЇ МЕДИЦИНИ

ACTUAL PROBLEMS OF TRANSPORT MEDICINE

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ТРАНСПОРТНОЙ МЕДИЦИНЫ

ISSN 1818-9385 (print)

ISSN 1818-9385 (online)

- **навколишнє середовище**
окружающая среда
environment
- **професійне здоров'я**
профессиональное здоровье
occupational health
- **патологія**
патология
pathology

2024
№ 1 (75)

Медицинский научный журнал

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТРАНСПОРТНОЇ МЕДИЦИНИ:

навколишнє середовище; професійне здоров'я; патологія

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Засновники: Український науково-дослідний інститут медицини транспорту Міністерства охорони здоров'я України та Фізико-хімічний інститут ім. О.В. Богатського Національної Академії наук України

№ 1 (75), 2024 р.

Заснований у серпні 2005 р.

Журнал є офіційним виданням Українського наукового товариства патофізіологів

Головний редактор	д.м.н. А.І.Гоженко	The editor-in-chief	A.I.Gozhenko
Науковий редактор	д.б.н. О.Г.Пихтєєва	The scientific editor	E.G.Pykhtieieva
Відповідальний секретар	к.б.н. Д.В.Большой	The responsible secretary	D.V.Bolshoy

Редакційна колегія

PhD П.Бартік (Словачія), PhD Н.С.Бадюк (Україна), д.м.н. Є.П.Белобров (Україна), PhD Е.А.Бормусова (Ізраїль), д.м.н. Р.С.Вастьянов (Україна), д.м.н. Л.І.Власик (Україна), д.м.н., чл.-кор. НАМНУ М.Р.Гжегоський (Україна), акад. НАМНУ, д.б.н. М.Я. Головенко (Україна), д.м.н. В.С.Гойдик (Україна), д.м.н. О.В.Горша (Україна), д.м.н. В.Жуков (Польща), д.м.н. С.В.Зябліцев (Україна), д.м.н. Л.А.Ковалевська (Україна), д.м.н., чл.-кор. НАМНУ М.О.Колісник (Україна), д.м.н. М.О. Клименко (Україна), д.б.н. І.А.Кравченко (Україна), д.м.н. Б.А.Насібуллін (Україна), д.м.н. Б.В.Панов (Україна), д.б.н. О.Г.Пихтєєва (Україна), д.м.н., чл.-кор. НАМНУ М.Г.Проданчук (Україна), д.б.н. Е.М.Псядло (Україна), д.м.н., М.С.Регеда (Україна), д.м.н., д.м.н. Р.Мускієта (Польща), д.м.н. А.Рзаєва (Азербайджан), д.м.н. І.В.Савицький (Україна), д.м.н. І.В.Сергета (Україна), д.м.н., акад. НАМНУ А.М. Сердюк (Україна), д.м.н. Д.Г.Ставрев (Болгарія), д.м.н. А.Н.Стоянов (Україна), д.м.н., д.б.н. Третьякова О.В., д.м.н. К.Ш.Шайсултанов (Казахстан), д.м.н. К.О.Шаріпов (Казахстан), PhD К.Л.Шафран (Великобританія), д.м.н. В.В. Шевляков (Білорусь), д.м.н. О.М.Шевченко (Україна), д.м.н. В.В.Шухтін (Україна), д.м.н., акад. НАМНУ О.П.Яворовський (Україна)

Editorial board

P.Bartik (Slovakia), N.S.Baduk (Ukraine), Ye.P.Belobrov (Ukraine), E.A. Bormusova (Israel), R.S.Vastyanov (Ukraine), L.I.Vlasik (Ukraine), M.R.Gzhegotsky (Ukraine), N.Ya.Golovenko (Ukraine), V.S.Gojdyk (Ukraine), O.V.Gorsha (Ukraine), V.Zhukov (Poland), S.V.Ziablitsev (Ukraine), L.A.Kovalevskaya (Ukraine), M.O.Kolosnyk (Ukraine), M.A.Klymenko (Ukraine), I.A.Kravchenko (Ukraine), B.A.Nasibullin (Ukraine), B.V.Panov (Ukraine), E.G.Pykhtieieva (Ukraine), N.G.Prodanchuk (Ukraine), E.M.Psiadlo (Ukraine), M.S. Regeda (Ukraine), R.Muszkietta (Poland), A.Rzayeva (Azerbaijan), I.V. Savytskyi (Ukraine), V.Sergeta (Ukraine), A.M.Serdyuk (Ukraine), D.G.Stavrev (Bulgaria), A.N.Stoyanov (Ukraine), Tretyakova E.V. (Ukraine), K.Sh.Shaisultanov (Kazakhstan), K.O.Sharipov (Kazakhstan), K.L.Shafran (Great Britain), V.V.Shevlyakov (Belarus), Shevchenko O.M. (Ukraine), V.V.Shukhtin (Ukraine), O.P.Yavorovskiy (Ukraine)

3

Адреса редакції:

вул. Канатна, 92, 65039, м. Одеса, Україна
Тел.: +380-50-988-98-94, +380-48-753-18-04
E-mail: med_trans@ukr.net

The address of editorial office:

Kanatnaya str., 92, 65039, Odessa, Ukraine
Phone: +380-50-988-98-94, +380-48-753-18-04
E-mail: med_trans@ukr.net

Журнал зареєстрований Держкомітетом по телебаченню та радіомовленню України
31 травня 2005 р. Свідоцтво: серія KB № 9901
ISSN 1818-9385 (print), ISSN 1818-9393 (online)

The Journal is registered by the State Committee on TV and broadcasting of Ukraine
May 31, 2005. The certificate: series KB № 9901
ISSN 1818-9385 (print), ISSN 1818-9393 (online)

Рукописи не повертаються авторам. Відповідальність за достовірність та інтерпретацію даних несуть автори статей. Редакція залишає за собою право скорочувати матеріали по узгодженню з автором.

Manuscripts are not returned to the authors. Authors bear all responsibilities for correctness and reliability of the presented data. Edition retains the right to reduce the size of the materials in agreement with the author.

Журнал внесений до переліку видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з біології та медицини (Категорія «Б», наказ міністра науки і освіти України № 886 від 02.07.2020)
Журнал зареєстрований в міжнародній наукометричній базі Scopus (Польща)

Роботи, що представлені в цьому номері, рекомендовані до друку Редакційною колегією журналу після сліпого рецензування

Періодичність — 4 рази на рік
Передплатний індекс 95316
Адреси електронної версії:

<http://aptm.com.ua/>; <http://www.medtrans.com.ua/>; http://www.nbuv.gov.ua/portal/Chem_Biol/Aptm/texts.html

© Науковий журнал „Актуальні проблеми транспортної медицини”, 2005 р.

Підписано до друку 29.03.2024 р. Гарнітура Pragmatica. Формат 64x90 / 8. Друк офсетний. Ум. печ. лист. 15,2.
Надруковано з готового макету в друкарні "ART-V". м. Одеса, вул. Комітетська, 24А.

Зміст:		Content:
ВИВЧЕННЯ ПРОПОЛІСУ ТА ЕКСТРАКТУ ВОСКОВОЇ МОЛІ ЯК ПРОФІЛАКТИЧНИЙ І ЛІКУВАЛЬНИЙ ЗАСІБ ПРИ ДЕЯКИХ ЗАХВОРЮВАННЯХ — <i>Лахманюк Ю. Р., Боднарюк Н. В., Устянська О. В., Еберле Л. В., Цісак А.О., Грицук О.І., Улізко І. В.</i>	106	STUDY OF PROPOLIS AND WAX MOTH EXTRACT AS A PREVENTIVE AND THERAPEUTIC MEANS FOR SOME DISEASES — <i>Lakhmanyuk Y. R., Bodnariuk N. V., Ustianska O. V., Eberle L. V., Tsisak A.O., Gritsuk O.I., Ulizko I.V.</i>
ПАТОГЕНЕТИЧНА РОЛЬ НІТРАТЕРГІЧНОЇ СИСТЕМИ ПРИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОМУ ХРОНІЧНОМУ СТРЕСІ НА ТЛІ ГІПЕРТИРЕОЗУ — <i>Шнайдер С.А., Гавриченко Д.Г., Комлевої О.М., Федоренко Т.В., Гончарова Л.В., Дімова А.А.</i>	114	NITRATERGIC SYSTEM PATHOGENETIC ROLE IN EXPERIMENTAL CHRONIC STRESS ON THE BACKGROUND OF HYPERTHYROIDISM — <i>Shneider S.A., Gavrichenko D.G., Komlevoi O.M., Fedorchenko T.V., Goncharova L.V., Dimova A.A.</i>
ПАТОГЕНЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗМІН ІМУННОЇ СИСТЕМИ В ДИНАМІЦІ РОЗВИТКУ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ ПНЕВМОНІЇ І АДРЕНАЛІНОВОГО ПОШКОДЖЕННЯ МІОКАРДА — <i>Регада М.С., Шклярський Н.В.</i>	123	PATHOGENETIC FEATURES OF CHANGES IN THE IMMUNE SYSTEM IN THE DYNAMICS OF THE DEVELOPMENT OF EXPERIMENTAL PNEUMONIA AND ADRENALINE DAMAGE TO MYOCARDIA — <i>Regeda M.S., Shklyarskyi N.V.</i>
Історія медицини	128	History of Medicine
«ПАТОЛОГІЯ» У СИСТЕМІ ВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ (кінець XVIII ст. — перша половина XIX ст.) — <i>Гоженко А.І., Васильєв К.К., Васильєв Ю.К., Сарахан В.М., Кузьменко І.А.</i>	128	"PATHOLOGY" IN THE SYSTEM OF HIGHER MEDICAL EDUCATION (end of the 18th century -first half of the 19th century) — <i>Gozhenko A.I., Vasiliev K.K., Vasiliev Yu.K., Sarakhan V.M., Kuzmenko I.A.</i>
ПРОФЕСОР ДАНИЛО МИХАЙЛОВИЧ ВЕЛЛАНСЬКИЙ (1774-1847) ЯК ПАТОЛОГ — <i>Гоженко А.І., Васильєв К.К., Васильєв Ю.К., Сарахан В.М.</i>	137	PROFESSOR DANILO MYKHAYLOVYCH VELLANSKY (1774-1847) AS A PATHOLOG — <i>Gozhenko A.I., Vasiliev K.K., Vasiliev Yu.K., Sarakhan V.M.</i>
Рецензія	144	Review
«МАГНІЙ ЯК ЕСЕНЦІЙНИЙ МІКРОНУТРИЄНТ: ГІГІЄНИЧНІ ТА МЕДИКО-БІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ» (автори - В.В. Бабієнко, А.В. Мокієнко, О.А. Полюлях, 2023 Р.) — <i>Андрусишина І.М.</i>	144	"MAGNESIUM AS AN ESSENTIAL MICRON-TRIENT: HYGIENE AND MEDICO-BIOLOGICAL ASPECTS" (authors - V.V. Babienko, A.V. Mokienko, O.A. Polyulyakh, 2023) — <i>Andrusyshina I.M.</i>
Наші вітання!	146	Our Congratulations!
60 РОКІВ ПРОФЕСОРУ ОЛЕКСАНДРУ МИКОЛАЙОВИЧУ СТОЯНОВУ	146	60 YEARS OF PROFESSOR ALEXANDR MYKOLAYOVYCH STOYANOV
Правила для авторів	148	Rules for authors

УДК 616-01/-099

DOI <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10888611>

**«ПАТОЛОГІЯ» У СИСТЕМІ ВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ
(КІНЕЦЬ ХVІІІ СТ. — ПЕРША ПОЛОВИНА ХІХ СТ.)**

**Гоженко А.І., Васильєв К.К., Васильєв Ю.К., Сарахан В.М.,
Кузьменко І.А.**

Український НДІ медицини транспорту МОЗ України
Сумський державний університет
Одеський національний медичний університет
y.vasilyev@med.sumdu.edu.ua

**«ПАТОЛОГИЯ» В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО МЕДИЦИНСКОГО
ОБРАЗОВАНИЯ (КОНЕЦ ХVІІІ В. — ПЕРВАЯ ПОЛОВИНА ХІХ В.)**

**Гоженко А.И., Васильев К.К., Васильев Ю.К., Сарахан В.М.,
Кузьменко И.А.**

Украинский НИИ медицины транспорта МЗ Украины
Сумский государственный университет
Одесский национальный медицинский университет
y.vasilyev@med.sumdu.edu.ua

**“PATHOLOGY” IN THE SYSTEM OF HIGHER MEDICAL EDUCATION
(END OF THE 18TH CENTURY -FIRST HALF OF THE 19TH
CENTURY)**

Gozhenko A.I., Vasiliev K.K., Vasiliev Yu.K., Sarakhan V.M., Kuzmenko I.A.

Ukrainian Research Institute of Transport Medicine Ministry of Health of Ukraine
Sumy State University
Odessa National Medical University
y.vasilyev@med.sumdu.edu.ua

Summary/Резюме

The article examines the formation and development of pathology teaching in Ukraine.

Goal. To investigate the history of the emergence of pathology as an educational discipline in Ukrainian universities; consider how the teaching of the faculty discipline of pathology changed; to reveal the role of Ukrainian scientists in teaching this discipline. *Materials and methods.* The materials are published historical sources, and the method is historical. *Result.* The periodization of general pathology as a subject of teaching in Ukraine is proposed. *Conclusions.* The period of empirical general pathology (until 1863) is highlighted. It consists of two sub-periods: 1) until 1835, when the academic discipline of pathology, consisting of general and private, was read as one teaching subject; 2) since 1835; in accordance with this year's university charter, the Department of Physiology and General Pathology is being created at Kharkiv University, and in the next decade at Kiev University — the Department of General Pathology and Pathological Anatomy. At the end of the 18th century pathology, as a subject of teaching, is a necessary component in the system of higher medical education, the contribution to the reform of which was made by O.M. Shumlyanskyi and M.M. Terehovskiyi.

Keywords: *general pathology, teaching, Kharkiv University, Kiev University.*

В статье рассматривается становление и развитие преподавания патологии в Украине. *Цель.* Исследовать историю появления патологии как учебной дисциплины в украинских университетах; рассмотреть, как преподавание факультетской дисциплины патологии изменялось; выявить роль украинских ученых в преподавании этой дисциплины. *Материалы и методы.* Материалы – опубликованные исторические источники, а метод – исторический. *Результат.* Предложена периодизация общей патологии как предмета преподавания в Украине. *Выводы.* Выделен период эмпирической общей патологии (до 1863 г.). Он состоит из двух под периодов: 1) до 1835 г., когда учебная дисциплина патология, состоящая из общей и частной, читалась как один предмет преподавания; 2) с 1835 г.; согласно университетскому уставу в Харьковском университете создается кафедра физиологии и общей патологии, а в следующем десятилетии в Киевском университете – кафедра общей патологии и патологической анатомии. В конце XVIII ст. патология как предмет преподавания является необходимой составляющей в системе высшего медицинского образования, вклад в реформу которого внесли А.М. Шумлянский и М.М. Тереховский.

Ключевые слова: *всеобщая патология, преподавание, Харьковский университет, Киевский университет.*

У статті розглядаються становлення та розвиток викладання патології в Україні. *Ціль.* Дослідити історію появи патології як навчальної дисципліни в українських університетах; розглянути, як викладання факультетської дисципліни патології змінювалось; виявити роль українських вчених у викладанні цієї дисципліни. *Матеріали та методи.* Матеріали — опубліковані історичні джерела, а метод — історичний. *Результат.* Запропоновано періодизацію загальної патології як предмета викладання в Україні. *Висновки.* Виділено період емпіричної загальної патології (до 1863). Він складається з двох під періодів: 1) до 1835, коли навчальна дисципліна патологія, що складається із загальної і приватної, читалася як один предмет викладання; 2) з 1835; відповідно до цього річного університетського статуту в Харківському університеті створюється кафедра фізіології та загальної патології, а в наступному десятилітті в Київському університеті — кафедра загальної патології та патологічної анатомії. Наприкінці XVIII ст. патологія, як предмет викладання, є необхідною складовою у системі вищої медичної освіти, внесок у реформу якого внесли О.М. Шумлянський і М.М. Тереховський.

Ключові слова: *загальна патологія, викладання, Харківський університет, Київський університет.*

Вступ

У 2009 р. було видано збірку «Розвиток патофізіології в Україні», де подано дані та про історію кафедр патологічної фізіології. У зв'язку з цим була висвітлена предісторія кафедр патологічної фізіології, діяльність деяких почалася в XIX ст. [1,2]. Однак акцент був зроблений лише на перерахування у хронологічній послідовності прізвищ викладачів, які викладали патологію.

Мета — Дослідити історію появи патології як предмета викладання у вищих навчальних закладах України; розглянути, як факультетська дисципліна патологія еволюціонувала у системі вищої медичної освіти; виявити роль українських вчених у становленні та розвитку викладання цієї дисципліни.

Матеріали та методи дослідження

Матеріалами дослідження послужили-

ли опубліковані історичні джерела, а використуванням методом був історичний. Маємо звернути увагу, що в бібліографічних описах видань XVIII-XIX століть ми не даємо букв «ї», «с», «s» та «u» замінюючи їх на «і», «е», «ф», «в» відповідно; крім того, і без літери “ъ” наприкінці слів.

Результати та їх обговорення

У другій половині XVIII ст. «патологія» (від грецької ρηπτ — страждання і λπγпт — вчення), тобто дослівно наука про хвороби, викладалася як одна навчальна дисципліна. Вона складалася з двох частин: загальної патології, в рамках якої вивчалися причини та механізм розвитку основних патологічних процесів, та приватної патології — вивчення систематичного курсу хвороб. Точніше, якщо розподілити ці частини патології генетично, в історичному аспекті, то спочатку з'явилася приватна патологія; а з спостережень над окремими захворюваннями (їх виникнення, перебіг і результат) сформувалися узагальнюючі концепції патології, які мали тоді абстрактний характер.

У ту епоху велике поширення набула книга з патології німця Ієроніма Да-вида Гауба (H. D. Gaub; 1705-1780). Видана в 1758 р. в Лейдені латинською мовою — «*Institutiones pathologiae medicalis*» (Настанови з медичної патології), вона багаторазово перевидавалася у другій половині XVIII ст. У цій книзі патологія ділиться на загальну патологію (*Pathologia Generalis*) і приватну (*Pathologia Specialis*). У ті роки теоретична дисципліна патологія (загальна та приватна) читалася тим самим професором, який викладав терапію, тобто лікарем-клініцистом, спеціалістом із внутрішніх хвороб.

У 1787 р. українець Олександр Михайлович Шумлянський (1748-1795) запропонував систему наук, яка має бути покладена в основу викладання у вищій медичній школі. У виданій того року його книзі наведено перелік дисциплін («накреслення системи лікарської»), знання

яких необхідне майбутньому медику [3]. По Шумлянському ця система наук розподіляється на дві групи: 1.0. «Службові, тобто ті, які очищають, і просвічують розум учнів, навчаючи їх, як пізнавати природу взагалі і готують їх до пізнання людської природи»; та 2.0. «Суттєві або анфрпология [антропология] про природу людини, і про все те, що потрібно для її життя». Нас цікавить друга група, яка за Шумлянським поділяється на дві підгрупи: 2.1. «Теорія [теорія] анфрпологии [антропологии]: про пізнання природи людини через використання наук службових»; 2.2. «Практика анфрпологии [антропологии]: збереження природи людини здорової і про покращення хворобливої».

Теорію антропологии (2.1.) Олександр Шумлянський у свою чергу підрозділив на дві частини. 2.1.1: «Наука про пізнання здорової природи людини»; сюди увійшли анатомія та фізіологія. 2.1.2: «Наука про пізнання хворобливої природи людини», яка, за Шумлянським, складається з: А) «Носология [нозоология]. Про пошкоджену будову тіла людського та його частин, тобто, про самі хвороби, показуючи їх на хворих людях, живих і від хвороби померлих; або за схожістю, на хворих худобах і здохлих». Б) «Пафология [патология]. Про ушкоджену дію [діяльність] життєвих сил і знарядь [органів] тілесних, тобто, про хворобливі напади, показуючи їх або на хворих людях, або на хворих тваринах».

Як бачимо, патологію («Наука про пізнання болючої природи людини») проф. Шумлянський у частині 2.1.2. поділив на дві дисципліни. Одна з них вивчає «будову», а інша — функціонування («дія») хворого організму. Тобто:

А) Патологічну анатомію — науку, що вивчає структурні основи патологічних процесів («носология» — наука «про пошкоджену будову тіла людського та її частин»). На той час ще не було усталеної термінології. Наприклад, деякі автори науку про патологію людини («Наука про пізнання хворобливої природи лю-

дини» за Шумлянським) називали «антропатологією», на відміну від патології тварин — «зоопатологія», та науки про хвороби рослин — «фітопатологія». Те саме можна сказати і про звичну для нашого вуха «патологічну анатомію», яку в ту епоху іменували по-різному: *Disquisition cadaverum morbosorum* (розтин патологічних трупів), *Anatomia practica rationalis* (раціональна практична анатомія), *Anatomia practica* (практична анатомія), *Anatomia medicale* (медична анатомія) тощо; а Олександр Шумлянський взяв інший термін.

При цьому ним було передбачено патологічні зміни в органах хворого, що помер, демонструючи учням, тобто проведення розтину трупа. Вважається, що завершилося формування наукової патологічної анатомії завдяки роботам італійського анатома та лікаря Д. Б. Морганьї (*G. B. Morgagni, 1682-1771*), який у 1761 р. опублікував фундаментальну працю «Про місцезнаходження та причини хвороб, відкритих за допомогою розтину» (*De sedi et causis morborum per anatomen indagatis*). Він визначив орган, як місце локалізації хворобливого процесу (органопатологія) і започаткував новий клініко-анатомічний напрям у медицині, але потрібен був час, щоб його ідеї були усвідомлені науковою спільнотою.

Б) Патологію у вузькому значенні цього терміну. Тобто, як патологічні зміни в «життєвих силах» (життєва сила — *vis vitalis* — розлита по всьому тілу і хвороба веде до її збільшення або зменшення; гуморальна теорія патології), та будову органів («зброї тілесної»; солідарна теорія патології) людини виявляються у «болючих нападах») [4].

Отже, проф. Шумлянський правильно зауважив, що на стику нормальної анатомії та тодішньої патології виникла нова наука, яку ми називаємо «патологічною анатомією»; та вказав на необхідність включити її до системи вищої медичної освіти, виділивши з тогочасної анатомії та патології в окрему дисципліну.

Олександр Шумлянський написав свою працю після спільної зі своїм земляком професором Мартином Матвійовичем Тереховським (1740-1796) закордонною поїздкою, здійсненою спеціально для збору відомостей про основи вищої медичної освіти у Західній Європі. Проте проф. Шумлянський, після повернення з відрядження, безпосередньо не брав участь у реформах вищих медичних навчальних закладів. Він виїхав до Москви, де очолив кафедру патології та терапії в Медико-хірургічному училищі, але його ідеї не могли не вплинути на реформу системи вищої медичної школи [5].

На відміну від проф. Шумлянського українець Мартин Тереховський взяв участь у складанні статуту вищого лікарського училища (академії), затвердженого 1792 р. Цей статут, складений головним чином проф. Тереховським, передбачав вісім професорів (кафедр). Між цими вісьмома професорами навчальні дисципліни поділялися таким чином: 1) методологія, історія медицини та *materia medica* (матерія медика: фармакогнозія та фармакологія — авт.); 2) природна історія (мінералогія, ботаніка та зоологія — авт.) та хімія; 3) природна філософія (тобто фізика — авт.) та математика; 4) анатомія та фізіологія; 5) семіотика, патологія та загальна терапія; 6) клініка, дієтетика («дієтетикою» тоді називали дисципліну, яку пізніше стали називати гігієною — авт.) і рецептура; 7) хірургія; 8) повитуха (тобто акушерство — авт.), судова медицина та *politia medica* (медична поліція — авт.). Як бачимо, кожен професор читає декілька навчальних дисциплін, що було зумовлено тим, що кількість студентів на кожному курсі була незначною, до 30 осіб. Патологія закріплена за п'ятим професором [6]. Статут 1792 вищого медичного училища (академії), у складанні якого брав участь проф. Тереховський, послужив основою для штату Петербурзької медико-хірургічної академії 1802 р. Останній передбачав наявність професора (кафедри) «патології та терапії», тобто, як

і раніше, професор-клініцист, який крім терапії, викладав «патологію» з усіма її частинами (загальна та приватна патологія).

Тут необхідно зупинитися на ролі Й. П. Франка (J. P. Frank; 1745—1821) у реформі вищої медичної освіти в Австрії. У 1785 р. він обійняв посаду професора практичної медицини (*praxis medica*) та директора клініки університету в Павії, яка тоді входила до складу названої держави. У лютому-березні 1785 р. він підготував проект нового навчального плану для медичного факультету Павійського університету, затвердженого імператором Йосипом II. Зокрема, І.П. Франк розділив викладання єдиного теоретичного курсу патології на дві самостійні навчальні дисципліни: загальну та приватну патологію. Викладання загальної патології зберігало суто теоретичний характер і було поєднано з курсом фізіології. Для чого створювалася нова кафедра фізіології та загальної патології, на якій студенти мали змогу вивчати основні принципи життєдіяльності людського організму у здоровому та хворому стані. Що ж до курсу приватної патології, то на думку І.П. Франка вона закріплювалася за професором практичної медицини.

У 1795 р. І.П. Франк переїхав до Відня, де 1798 р. він отримав завдання підготувати новий навчальний план для медичного факультету Віденського університету. У жовтні 1798 р. він направив до Комісії з ревізії медичної освіти складений ним навчальний план. Він так і не був реалізований, і тут не місце викладати його зміст. Зазначимо лише, що автор пропонував створити у Віденському університеті кафедру фізіології, загальної патології та гігієни (дієтетики). Таким чином, на відміну від Павіанського університету, де на одній кафедрі (одним професором) викладалися споріднені науки, скажімо, генетично пов'язані між собою — нормальна фізіологія та загальна патологія, проф. Франк при організації аналогічної кафедри у Відні пропонував додати ще одну дисципліну

— гігієну (дієтетику). Треба вважати, це було пов'язано з тим, що була необхідність зрівняти педагогічне навантаження факультетських професорів, кожен з яких читав кілька навчальних дисциплін, а останні були різні за обсягом.

Пізніше І.П. Франк провів реформи у викладанні в Петербурзькій медико-хірургічній академії, ректором якої він був у 1805 — 1808 роках. Зокрема, у 1806 р. з його ініціативи в Академії було організовано кафедру фізіології, загальної патології та гігієни («дієтетики»). Професор особисто очолив у цій Академії кафедру приватної патології, терапії з терапевтичною клінікою. Тобто він у даному випадку реалізовував свої падуанський та віденський навчальні плани. У 1817–1837 роках кафедру фізіології та загальної патології (на той час уже без гігієни) в Академії обіймав українець Д. М. Велланський (1774–1847). Його діяльність як професора загальної патології необхідно досліджувати окремо.

Перейдемо до розгляду університетських статутів. Саме ці законодавчі акти визначали організацію та статус університетів. Відштовхуючись від них, можемо спостерігати, як вони реалізовувалися щодо Харківського, а згодом Київського університетів. Університетський статут Харківського університету у 1804 р. передбачав на «відділенні лікарських чи медичних наук», так званого медичного факультету, шість кафедр, у тому числі кафедру «патології, терапії та клініки». Таким чином, професор цієї кафедри повинен був викладати три факультетські дисципліни: 1) патологію, яка на той час складалася із загальної патології та приватної патології; 2) терапію, в даному випадку мається на увазі теоретичний курс цієї дисципліни; 3) на базі факультетської терапевтичної клініки, біля ліжка хворого, вести клінічне викладання внутрішніх хвороб, тобто те, що у XVIII столітті називали латиною *praxis medica* (практичною медициною).

Офіційне відкриття університету в Харкові відбулося 1805 р. Названа ж ка-

федра в університеті з'явилася 1807 р., коли її зайняв Вільгельм Федорович Дрейсіг (1770-1819), який приїхав з Німеччини, і очолював він її до останнього дня життя. По 1808 р. на лікарському відділенні не було жодного студента, в 1809-1810 гг. — було лише два студенти, у 1811 р. їх 9, а 1812 р. — 17 студентів. У зв'язку з цим, проф. Дрейсіг перші роки не читав лекцій, а за дорученням факультету працював над складанням посібників латинською мовою, які не були опубліковані, залишилися в рукописі і, мабуть, не збереглися. Крім того, він займався приватною практикою, що робили переважна частина (за рідкісним винятком) факультетських професорів.

Після смерті В.Ф. Дрейсіга, до назначення іншого професора, читання навчальних дисциплін з кафедри патології, терапії та клініки було тимчасово доручено професору анатомії, фізіології, судової медицини та медичної поліції Харківського університету Івану Дмитровичу Книгину (1773-1830). Це був типовий професор-медик тієї епохи, який був готовий до викладання будь-яких факультетських дисциплін, а серед жителів міста був відомим як лікар-клініцист. До Харкова він очолював ветеринарну кафедру зоотомії (тобто анатомії свійських тварин — авт.), порівняльної фізіології та епізоотології (ветеринарна епідеміологія — авт.), а в Харківському університеті, як ми бачимо, йому довелося вести понад півдюжини абсолютно різних навчальних дисциплін і при тому, він був популярним лікарем-інтерністом [7].

Наступними викладачами патології в Харківському університеті були поспідовно професори Герман Федорович Брандейс (1794 —?) та Іван Миколайович Рейпільський (1789-1863), про діяльність яких збереглося мало відомостей.

У 1835 р. було прийнято новий університетський статут, згідно з яким кількість кафедр на медичному факультеті збільшувалася до 10. Серед інших,

було сформовано нову кафедру фізіології та загальної патології. Для цього: 1) фізіологію було вилучено з кафедри анатомії, фізіології та судової медицини; 2) з кафедри патології, терапії та клініки для нової кафедри була виділена загальна патологія, а навчальні дисципліни, що залишилися, склали кафедру приватної патології, терапії та терапевтичної клініки. (До «приватної патології», як однієї з терапевтичних дисциплін, ми більше не повертатимемося, а зазначимо лише, що в назвах кафедр внутрішніх хвороб цей термін протримався до початку 1920-х років [8]). Отже, у статуті Харківського університету 1835 р. було реалізовано те, що пропонували навчальні плани І.П. Франка (про них див. вище). Додамо, що з кафедри анатомії, фізіології та судової медицини було виділено також судову медицину, і вперше на цій кафедрі як окремий предмет викладання з'явилася «патологічна анатомія». Тим самим, лише в університетському статуті 1835 було зафіксовано те, на що свого часу вказував проф. Шумлянський — необхідність у системі вищої медичної освіти викладати патологічну анатомію, як окрему навчальну дисципліну.

Кафедру фізіології та загальної патології у Харківському університеті поспідовно очолювали Іван Осипович Каленіченко (1805-1876) та Іван Петрович Щелоков (1833-1909) [9]. Вони увійшли в історію як фізіологи, а не як фахівці із загальної патології. Таким чином, на це слід звернути увагу, професори названих кафедр були передусім фізіологами.

Професори даної комплексної кафедри повинні бути фізіологами не випадково. Поява фізіології як науки пов'язана з ім'ям англійця В. Гарві (W. Harvey; 1578-1657) — творця теорії кровообігу (1628). Отже, у першій половині XIX ст. науковій фізіології вже 200 років, у фізіології широко використовується експеримент, тоді як загальна патологія перебувала ще в стадії емпіричної науки. У аналізовану епоху фізіологія, завдяки експериментальному методу, стрімко розви-

вається, з'являється дедалі більше нових даних, але поступово експеримент починають використовувати і щодо фізіології хворого організму, що призвело до появи експериментальної загальної патології. Однак це вже інший період — друга половина XIX ст.

Наступним після медичного факультету Харківського університету було створено медичний факультет в університеті Святого Володимира у Києві. Університет Св. Володимира було відкрито ще 1834 р., але без медичного факультету. Медичний факультет цього університету бере початок лише з 1841 р. За рік до цього — у 1840 р., було підписано Високий наказ, який передбачав приєднання Медико-хірургічної академії у Вільні (нині Вільнюс, Литовська Республіка) до університету у Києві як медичний факультет. Вже наприкінці цього ж 1840 р. вийшов указ про заснування лише «першого класу медичних наук» в університеті Св. Володимира, оскільки відкриття всіх курсів цього факультету мало відбуватися поступово. Навчальний процес на медичному факультеті у Києві розпочався восени 1841 р., а всього на медичному факультеті було 29 студентів та всі вони навчалися на першому курсі.

У ті роки розроблялися статут та штат університету Св. Володимира. У Міністерстві народної освіти цим займався «Тимчасовий медичний комітет». Останнім за основу було взято проект петербурзького професора Карла Карловича Зейдліца (K.J. von Seidlitz; 1798-1885), який у свою чергу взяв як приклад німецькі університети, а в ту епоху в останніх були кафедри патології, які об'єднували в собі викладання патологічної анатомії загальної патології.

У червні 1842 р. було затверджено статут і штат університету Св. Володимира, які вже наступного місяця були введені в дію. Відповідно до штату університету Св. Володимира на медичному факультеті передбачалося 10 кафедр та одна з них: «фізіологія хворої людини або патологічна, з патологічною анатомією».

Таким чином, саме у статуті 1842 р. вперше в Україні офіційно предмет викладання «загальна патологія» названий «фізіологією патологічною», хоча, як ми побачимо далі, це словосполучення тоді не прижилося, а, як і раніше, використовували стару назву цієї навчальної дисципліни — загальна патологія. Це, по-перше; а по-друге, на відміну від Харківського університету, де на той час була кафедра фізіології та загальної патології, у Києві загальна патологія була поєднана з іншою навчальною дисципліною — патологічною анатомією.

Отже, на другий рік свого функціонування медичний факультет вступив, маючи статут та штат. У 1842/43 навчальному році на факультеті вже два курси — перший та другий; і в 1842 р. всього 34 студенти. Кафедри ж, які ми зазначили вище, повинні були відкриватися не одночасно, а поступово з появою нових факультетських курсів, отже, переважна більшість кафедр на той час були вакантні. Залишалася вакантною і кафедра «фізіології хворої людини або патологічна, з патологічною анатомією». У зв'язку з цим у другому півріччі 1842/43 навчального року професор анатомії Микола Іларіонович Козлов (1814—1889), окрім своєї дисципліни анатомії, приступив до читання лекцій та загальної патології. Отже, 1843 р. слід вважати початком викладання загальної патології на медичному факультеті Київського університету. Цікаво, що проф. Козлов, по-старому оголошує про початок викладання «загальної патології», хоча офіційно ця навчальна дисципліна в Київському університеті називається дещо інакше. У 1844 р. він повністю переходить на кафедру «фізіології хворої людини або патологічної з патологічною анатомією», а кафедру анатомії після нього очолив Олександр Петрович Вальтер (A. Walther; 1817/1818-1889). Цікаво, що через 40 років — у 1884 р. — Георгій Єрмолаєвич Рейн кафедрі, яку займав проф. Козлов назвав кафедрою патологічної фізіології (sic!) з патологічною анатомією [10].

У 1853 р. останній рік роботи проф. Козлова у стінах університету, київська кафедра стає вакантною і в січні 1854 р. професору анатомії Вальтеру доручено тимчасово викладати і загальну патологію, і патологічну анатомію; але вже у жовтні цього ж — 1854 р. — кафедру зайняв професор Юлій Іванович Мазон (Ju. F. Mazonn; 1817-1885). Патологічна анатомія твердо стояла на науковій основі, зі студентами проводилися розтину померлих хворих, при кафедрі був патологоанатомічний кабінет з колекцією патологоанатомічних препаратів [11], а загальна патологія викладалася теоретично, лабораторії загальної патології не було. Тож і проф. Козлов, та проф. Мазон мали бути передусім патологоанатомами.

У 1863 р. з'явився новий університетський статут, який мав відношення як до Харківського, так і до Київського університетів. Він на медичному факультеті передбачав уже 17 кафедр. Серед цих 17 кафедр була окрема кафедра загальної патології, як і самостійна кафедра фізіології та самостійна кафедра патологічної анатомії. Формування та розвиток самостійних кафедр загальної патології в Україні має бути предметом окремого вивчення. Саме тоді загальна патологія з теоретичної науки перетворюється на експериментальну.

Висновки

1. Розглянуту нами епоху (кінець XVIII — перша половина XIX ст.) треба позначити як період емпіричної загальної патології. Він складається із двох під періодів.
 - 1.1. До 1835 р. коли навчальна дисципліна «патологія», що складається з двох частин — загальної та приватної, читалася як один предмет викладання, тим самим професором, який викладав терапію.
 - 1.2. У 1835 р. було прийнято новий університетський статут Харківського університету, який передбачав створення кафедри фізіології та загальної патології. Таким чином, професор

цієї кафедри викладав дві факультетські дисципліни: а) фізіологію; б) загальну патологію (вже без патології). У 1842 р. вступив у дію університетський статут Київського університету, і він також передбачав відокремлення «загальної патології» від єдиного предмета викладання «патологія», але у Києві, на відміну від Харкова, було утворено кафедру загальної патології та патологічної анатомії. Вона офіційно іменувалася кафедрою «фізіології хворої людини або патологічної, з патологічною анатомією».

2. У реформах вищої медичної школи кінця XVIII та початку XIX ст. активну участь брав Й.П. Франк, на думку якого патологія була поділена на дві навчальні дисципліни — загальну та приватну; перша з них, разом із фізіологією, склала окрему кафедру. Саме відповідно до навчального плану, розробленого проф. Франком, університетський статут Харківського університету 1835 р. передбачав організацію кафедри фізіології та загальної патології.
3. Наприкінці XVIII ст. патологія як предмет викладання є необхідною складовою в системі вищої медичної освіти, внесок у реформу якої зробили О.М. Шумлянський та М.М. Терехівський. Перший з них запропонував послідовну систему наук, яка повинна бути покладена в основу викладання у вищій медичній школі (1787), а другий брав участь у складанні статуту 1792 року вищого лікарського училища (академії).
4. У першій половині XIX ст. і фізіологія, і патологічна анатомія були вже сформовані науки зі своїми методами дослідження, що сприяло бурхливому їх розвитку, тоді як загальна патологія ще носила теоретичний характер. Професори харківської кафедри фізіології та загальної патології (І.О. Каленіченко, І.П. Щелоков) були насамперед фізіологами, тоді

як професори київської кафедри загальної патології та патологічної анатомії (М.І. Козлов, Ю.І. Мазон) — патологоанатомами.

5. У 1863 р. було ухвалено новий університетський статут, який поширювався як на Харківський, так і Київський університети. Цим університетським статутом було передбачено створення самостійної кафедри загальної патології і цей рік треба прийняти за умовну верхню хронологічну межу періоду емпіричної загальної патології. Наступний період — період експериментальної патології — має стати предметом окремого вивчення.

Конфлікт інтересів

Автори заявляють про відсутність будь-якого конфлікту інтересів

Література

1. Биць Ю.В. Національний медичний університет ім. О.О. Богомольця (Кіпв) // Розвиток патофізіології в Україні. Чернівці, 2009. С. 180-189.
2. Клименко М.О. Харківський національний медичний університет // Розвиток патофізіології в Україні. Чернівці, 2009. С. 190-205.
3. Шумлянський А.М. Думка одного істиннолюбця про виправлення найкориснішою для людей науки. СПб., 1787. [4], 64 с.
4. Васильєв Ю.К. Олександр Михайлович Шумлянський (1748-1795) про вдосконалення викладання у вищій медичній школі // Україна. Здоров'я нації. 2022. № 4 (70). С. 126-133.
5. Васильєв Ю.К., Васильєв К.К. Олександр Михайлович Шумлянський (1748-1795): історіографія // Східноєвропейський журнал внутрішньої та сімейної медицини. 2023. №2. С. 26-35.
6. Васильєв Ю.К. Мартин Матвійович Тереховський (1740-1796) і вдосконалення викладання у вищій медичній школі // Eastern Ukrainian Medical Journal. 2023. № 11 (1). С. 74-82.
7. Попов М.А. Професор Іван Дмитрович Книгін, його службова та літературна діяльність // Записки Імператорського Харківського університету. 1900. Кн. 2. С. 1-46.
8. Постоев Я.Я. Кафедра загальної патології // Медичний факультет Харківського університету за перші сто років його існування (1805-1905). Харків, 1905-1906. Частина 1. С. 261-

282.

9. Рейн Г.Е. Козлов Микола Іларіонович // Біографічний словник професорів і викладачів Імператорського університету Св. Володимира. (1834-1884). Київ, 1884. С. 270-275.
10. Мінх Н.Г. Кабінет при кафедрі патологічної анатомії // Історико-статистичні записки про наукові та навчально-допоміжні установи Імператорського університету Св. Володимира. 1834-1884. Київ, 1884. С. 289-284.

References

1. Byts Y.V. National Medical University named after O.O. Bogomolets (Kiev) // Development of pathophysiology in Ukraine. Chernivtsi, 2009. P. 180-189.
2. Klymenko M.O. Kharkiv National Medical University // Development of pathophysiology in Ukraine. Chernivtsi, 2009. P. 190-205.
3. Shumlyanskyi A.M. The opinion of a true lover about the correction of the most useful science for people. St. Petersburg, 1787. [4], 64 p.
4. Vasiliev Yu.K. Oлександр Mykhailovych Shumlyanskyi (1748-1795) on the improvement of teaching in the higher medical school // Ukraine. The health of the nation. 2022. No. 4 (70). P. 126-133.
5. Vasiliev Y.K., Vasiliev K.K. Oлександр Mykhailovych Shumlyanskyi (1748-1795): historiography // Eastern European Journal of Internal and Family Medicine. 2023. No. 2. P. 26-35.
6. Vasiliev Yu.K. Martyn Matviyovych Terehovskiy (1740-1796) and the improvement of teaching in the higher medical school // Eastern Ukrainian Medical Journal. 2023. No. 11 (1). P. 74-82.
7. Popov M.A. Professor Ivan Dmytrovych Knygin, his official and literary activities // Records of the Imperial Kharkiv University. 1900. Book 2. P. 1-46.
8. Postoev Ya Ya Department of General Pathology // Faculty of Medicine of Kharkiv University during the first hundred years of its existence (1805-1905). Kharkiv, 1905-1906. Part 1. P. 261-282.
9. Rein G.E. Mykola Ilarionovych Kozlov // Biographical dictionary of professors and teachers of the St. Volodymyr Imperial University. (1834-1884). Kiev, 1884. P. 270-275.
10. Minh N.G. Office at the Department of Pathological Anatomy // Historical and statistical notes on scientific and educational and auxiliary institutions of the Imperial University of St. Volodymyr. 1834-1884. Kiev, 1884. P. 289-284.

*Вперше надійшла до редакції 13.01.2024 р.
Рекомендована до друку на засіданні редакційної колегії після рецензування*